

УДК 340.69

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ RESPONSIBILITY EXPERT IN CRIMINAL PROCEEDINGS UKRAINE

*Дудич А.В.,
здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті розглядаються актуальні питання відповідальності експерта в кримінальному провадженні України. Характеризуються види юридичної відповідальності експерта в кримінальному процесі України. Особу увагу приділено аналізу процесуальної відповідальності експерта.

Ключові слова: експерт, кримінальна відповідальність, процесуальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, кримінальне провадження.

В статье рассматриваются актуальные вопросы ответственности эксперта в уголовном производстве Украины. Характеризуются виды юридической ответственности эксперта в уголовном процессе Украины. Особое внимание уделено анализу процессуальной ответственности эксперта.

Ключевые слова: эксперт, уголовная ответственность, процессуальная ответственность, дисциплинарная ответственность, уголовное производство.

The article deals with current issues of accountability expert in criminal proceedings Ukraine. Characterized types of legal liability expert in criminal proceedings Ukraine. Special attention is paid to the analysis of procedural accountability expert.

Key words: expert, criminal responsibility, procedural responsibilities, disciplinary responsibility, criminal proceedings.

Актуальність теми. Невід'ємним елементом процесуального статусу експерта є відповідальність за невиконання чи неналежне виконання ним своїх обов'язків. Відповідальність об'єднує всі інші елементи процесуального статусу експерта та є також одним із важливих засобів забезпечення законності й дисципліни в системі судово-експертної діяльності. Вивченню питання відповідальності експерта за порушення ним своїх обов'язків у юридичній науці приділяється значна увага, однак напрацювання науковців присвячені переважно дослідженню кримінальної відповідальності за надання неправдивого висновку. Крім учинення умисних кримінально-караних дій, експерт може не виконати чи неналежно виконати свої обов'язки, за що буде притягатись до інших видів відповідальності, які потребують додаткового аналізу.

Мета статті полягає в дослідженні всіх видів юридичної відповідальності, які можуть застосовуватись до експерта як учасника кримінального провадження.

Питанню відповідальності експерта як учасника кримінального процесу за неправомірні діяння у своїй професійній діяльності присвячені роботи І.В. Глазунової, Н.Ю. Жигалова, О.А. Зайцевої, Д.А. Харченко, А.Н. Хоменка та інших науковців. Однак їхні наукові розробки стосувались окремих видів відповідальності експерта, а не їх усієї сукупності.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 70 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК – України) та ст. 14 Закону України «Про судову експертизу», за невиконання своїх обов'язків експерт може бути притягнутий до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, матеріальної відповідальності [1; 2]. Такі самі види відповідальності для експерта передбачені й у п. 2.4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [3].

Окрім юридичної відповідальності, на думку Н.Ю. Жигалова та А.Н. Хоменка, експерт несе й морально-етичну відповідальність за якість своєї роботи перед особою, котра призначила судову експертизу, судом, потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим), керівником судово-експертної установи, адже за результатами проведеного дослідження експерт зобов'язаний дати висновок, дотримуючись професійної етики та власної совісті [4, с. 128]. Тобто, моральна відповідальність експерта настає за недотримання етичних норм професійної діяльності судового експерта.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 2.4.) зазначає, що за надання завідомо неправдивого висновку, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків, а також за розголошення даних, що стали відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством [3].

Виходячи зі змісту ст. 70 КПК України, за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних

причин від виконання покладених обов'язків у суді експерт несе кримінальну відповідальність, передбачену ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Тобто, у ст. 70 КПК України прямої вказівки на те, що експерт несе відповідальність за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, немає.

Кримінальна відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та відмову виконувати покладені на нього обов'язки є гарантією достовірності висновку експерта й належного виконання ним своїх професійних обов'язків [5, с. 30].

Експерт попереджається про кримінальну відповідальність за зазначеними статтями КК України кожного разу, коли йому доручають проведення експертизи. Про це зазначається в ч. 2 ст. 102 КПК України. У висновку експерта обов'язково має бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Попередження експерта про відповідальність здійснюється шляхом зазначення в постанові слідчого, прокурора або ухвалі суду. Якщо експертиза проводиться в експертній установі, то роз'яснення прав і попередження про відповідальність здійснює керівник експертної установи [6, с. 268].

Завідомо неправдивий висновок є однією з ознак об'єктивної сторони злочину «Завідомо неправдиве показання» (ст. 384 КК України), який є злочином проти правосуддя (Розділ 18 КК України) [7].

Відповідальність за ст. 384 КК України настає, якщо висновок експерта є неправдивим. Неправдивість експертного висновку полягає в унесенні до нього таких даних, що не відповідають дійсності й стосуються або окремих питань справи, або всієї її загалом. Неправдивим експертний висновок буде лише в тому випадку, якщо експерт завідомо перекрутив факти, дав їм неправильну оцінку [8, с. 76–77].

Як зазначають Н.Ю. Жигалов та А.Н. Хоменко, висновок експерта є неправдивим, якщо в ньому підмінені об'єкти експертного дослідження, змінене ідентифікаційне поле досліджуваного об'єкта, неправильно викладені фактичні дані (спотворені, вигадані або приховані ознаки об'єкта дослідження) або має місце їх пряме заперечення чи вони свідомо неправильно оцінені експертом [4, с. 129].

Слід зазначити, що чинне законодавство не передбачає кримінальної відповідальності за неправильний (помилковий) висновок експерта. Такі висновки часто зустрічаються в експертній практиці, адже для правильної оцінки отриманих результатів необхідні значний досвід практичної роботи, теоретичні знання. Помилковість висновку є наслідком недбалого ставлення судового експерта до своїх обов'язків, що виражається в поверхоми дослідженні й недбалості експерта, неправильній оцінці результатів дослідження [4, с. 130].

Якщо експерт у результаті дослідження приходить до неправильного висновку внаслідок наукової невідомості, незначного практичного досвіду, некомпетентності, неухважності, неповноти до-

слідження, спірних наукових положень, помилкового аналізу, до нього можуть бути застосовані заходи дисциплінарного впливу [9, с. 66].

Експертна помилка відрізняється від завідомо неправдивого висновку експерта тим, що помилка – це результат неправильних міркувань чи дій експерта, а не свідомих, як це має місце при завідомо неправдивому висновку.

Кримінально караною є відмова експерта без поважної причини від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 КК України). Під відмовою від виконання обов'язків слід розуміти ухилення експерта від виконання покладеного на нього процесуального обов'язку здійснити експертне дослідження й надати висновок за відсутності поважних причин, які перешкоджали б виконанню цього обов'язку. Відмова, викликана поважними причинами (хвороба, брак матеріалів, наданих для висновку, застосування психічного чи фізичного примусу тощо), у випадку підтвердження цих обставин не тягне кримінальної відповідальності [8, с. 79, 81].

КК України передбачає також відповідальність експерта за розголошення даних досудового розслідування (ст. 387). Хід проведення експертизи й результати дослідження, викладені у висновку експерта, є даними досудового розслідування, а тому не можуть бути розголошені.

Як зазначає О.А. Зайцева, наявність кримінальної відповідальності за розголошення даних досудового розслідування забезпечує дотримання режиму таємниці досудового розслідування, який необхідний для нормальної кримінально-процесуальної діяльності на стадії досудового розслідування [5, с. 30].

Розголошення даних досудового розслідування утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України, якщо його вчинено без дозволу прокурора, слідчого і якщо особа (експерт) була попереджена в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані.

За невиконання чи неналежне виконання суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності своїх процесуальних обов'язків кримінально-процесуальний закон передбачає застосування заходів процесуального примусу, які характерні для одного з видів юридичної відповідальності – кримінально-процесуальної.

Обґрунтовуючи існування кримінально-процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, науковці визначають її як реальне покладення на правопорушника додаткового кримінально-процесуального обов'язку, позбавлення його певних процесуальних прав. Фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності є вчинення суб'єктом (учасником кримінального судочинства) протиправного діяння (або систематичність дій), що призвело до настання шкідливих наслідків, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням правових обов'язків, зловживанням суб'єктивними правами або виходом за межі допустимої поведінки, яка не зумовлена помилковим застосуванням кримінально-процесуального закону [10, с. 57; 11, с. 47; 12, с. 96].

Оскільки експерт є самостійним учасником кримінального провадження, то факт учинення ним процесуального правопорушення свідчитиме про можливість застосування до нього процесуальних санкцій. Зокрема, за невиконання експертом процесуального обов'язку прибути до слідчого, прокурора, суду й дати відповіді на запитання під час допиту процесуальний закон передбачає накладення грошового стягнення (ст. 144 КПК України). Іншого механізму стимулювання судового експерта до належного виконання вказаного процесуального обов'язку кримінально-процесуальний закон не передбачає [13, с. 89].

Аналіз ст. 144 КПК України свідчить про те, що грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження може бути накладено на учасників кримінального провадження, тобто на досить широке коло суб'єктів, включаючи й експерта. Кримінально-процесуальна санкція у вигляді грошового стягнення може бути застосована лише за наявності кримінально-процесуального правопорушення, формалізованого у КПК України, об'єктивна сторона якого становить невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин [6, с. 339].

Відповідно до ч. 2 ст. 327 КПК України, явка експерта на судові засідання забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Однак, як саме сторона кримінального провадження забезпечує прибуття експерта, у статті не зазначено. У будь-якому випадку суд має сприяти сторонам кримінального провадження в забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику [1].

Слід зазначити, що Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 2.4.) передбачає адміністративну відповідальність експерта за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду, відповідно до ч. 2 ст. 1853 Кодексу про адміністративні правопорушення України [3; 14].

Ця стаття передбачає також відповідальність за неповагу до суду, що виражається в непокоренні особи розпорядженню головуючого чи порушенні порядку під час судового засідання, до якої може притягуватись і експерт [14]. Так, відповідно до ч. 3 ст. 330 КПК України, у разі невиконання розпорядження головуючого особами, присутніми на судовому засіданні (свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, перекладач), головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду, а при повторному порушенні суд своєю ухвалою вправі постановити рішення про видалення будь-кого з них із зали засідання та притягнення до відповідальності. Питання про притягнення особи до відповідальності за вияв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого в судовому засіданні оголошується перерва, яка використовується для реалізації постановленої судом ухвали й наведення порядку в залі судового засідання (ч. 4 ст. 330 КПК України).

Отже, до експерта як порушника порядку на судовому засіданні може бути застосоване видалення із зали судового засідання, що є заходом процесуального примусу й характерно для кримінально-процесуальної відповідальності, та накладення адміністративного штрафу за неповагу до суду.

Законодавцем не передбачена відповідальність експерта за невиконання обов'язку заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених процесуальним законом.

На думку І.В. Глазунової, ця обставина з урахуванням значимості наслідків такої бездіяльності експерта для подальшого розслідування та розгляду кримінального провадження є серйозною прогалиною кримінально-процесуального законодавства [13, с. 89]. У зв'язку з цим вчена пропонує встановити відповідальність експерта за незаявлення самовідводу в кримінальному провадженні за наявності для цього підстав, проте, який саме вид відповідальності слід встановити, науковець не зазначає.

Для запобігання виявам упередженості суддів, прокурора, слідчого, перекладача, експерта й інших учасників процесуальне законодавство передбачає можливість їх відводу.

Підставами для відводу експерта, крім загальних підстав, що унеможливають участь у провадженні та визначені у ст. 77 КПК України, є також обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості. У разі існування таких обставин експерт, не чекаючи поки йому заявлять відвід, зобов'язаний заявити самовідвід.

Проведення експертизи особою, зацікавленою в результаті кримінального провадження, та надання нею висновку може призвести до постановлення незаконного судового рішення. Звичайно, якщо такий висновок є завідомо неправдивий, то експерт нести кримінальну відповідальність. Однак висновок, наданий особою, яка не заявила самовідводу при наявності для цього підстав, не завжди є завідомо неправдивим, він може бути цілком об'єктивним і повним або ж помилковим.

Висновок експерта є джерелом доказів і часто має важливе чи навіть вирішальне значення для справи, хоча є не обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження (ч. 10 ст. 101 КПК України). А тому висновок повинен надаватись експертом, який має право на проведення експертизи. Експертизу може провести як фахівець, що працює в державній спеціалізованій установі, так і фахівець, який там не працює. Головне, щоб вони обидва відповідали вимогам, установленим до них законом.

Надання висновку експертом, який повинен був заявити самовідвід у провадженні, викликає сумніви у протилежній сторони провадження, яка не ініціювала проведення експертизи. Якщо порушення вимог КПК України щодо незацікавленості та неупередженості експерта у кримінальному провадженні перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення, тоді, відповідно до ч. 1 ст. 412 КПК України, це є істотним порушеннями вимог кримінального процесуального закону й під-

ставою для скасування або зміни судового рішення в апеляційному порядку (п. 3 ч. 1 ст. 409 КПК України).

Як видається, сам факт скасування судового рішення або визнання висновку експерта недопустимим доказом у провадженні не передбачає відповідальності експерта за незаявлення самовідводу та подальше проведення експертного дослідження. А тому порушення експертом обов'язку заявити самовідвід є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Якщо експерт перебуває у трудових відносинах зі спеціалізованою експертною установою, є її співробітником, то сторона, яка залучила експерта, суд вправі повідомити цю установу про факт невиконання чи неналежного виконання експертом своїх обов'язків, і як наслідок до останнього можуть застосовуватись заходи дисциплінарного впливу, у тому числі дисциплінарні стягнення.

Відповідно до п. 5.11. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. – 86/5, до судового експерта можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: попередження; призупинення дії свідоцтва (на певний термін); позбавлення кваліфікації судового експерта; пониження кваліфікаційного класу судового експерта (застосовується щодо судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту) [15].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», судові експертизи проводять також експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, тобто приватні експерти [2]. Виникає питання про порядок притягнення цих осіб до дисциплінарної відповідальності, адже вони не перебувають у трудових відносинах, існування яких є визначальним при застосуванні дисциплінарної відповідальності.

Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів покладає на Центральну експертно-кваліфікаційну комісію розгляд питання дисциплінарної відповідальності судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ (п. 2.1) [15].

Отже, за незаявлення самовідводу в кримінальному провадженні експерт нести процесуальну відповідальність за порушення процесуального обов'язку, а дисциплінарну.

Окрім розглянутих вище видів юридичної відповідальності, експерт може нести матеріальну відповідальність у разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи. Завдана шкода може виражатись у знищенні, пошкодженні об'єкта експертизи. Відповідальність експерта настає лише в разі неотримання згоди в особи, яка залучила експерта до зміни властивостей переданих на дослідження предметів чи матеріальних цінностей, адже попереднє погодження щодо зміни об'єкта експертизи виключає відповідальність експерта.

Матеріальна відповідальність експерта передбачає його обов'язок відшкодувати шкоду, завдану

при виконанні ним своїх службових обов'язків, експертній установі, яка у свою чергу, відповідно до ст. 1172 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), відшкодовує шкоду, завдану експертом іншим особам. Тобто, виникає ситуація, коли спочатку відбувається покладення обов'язку відшкодувати шкоду на юридичну особу (експертну установу) і пояснюється тим, що працівник (експерт) у цьому випадку юридично втілює волю юридичної особи. Експертна установа реалізує свою цивільну праводієздатність, зокрема деліктоздатність, через дії експертів як своїх працівників. Отже, дії експертів юридично сприймаються як дії самої експертної установи [16, с. 134–135].

Після відшкодування шкоди, завданої експертом, експертною установою, експерт відповідатиме перед експертною установою відповідно до права зворотної вимоги, згідно зі ст. 1191 ЦК України.

Якщо експертизу проводить експерт, який не працює у спеціалізованій експертній установі, тоді він відшкодовуватиме майнову шкоду в повному обсязі за правилами, установленими цивільним законодавством, зокрема, ст. ст. 1166, 1172, 1173, 1192 ЦК України.

Висновки. Діяльність експерта як учасника кримінального провадження вимагає від нього підвищеної відповідальності за свої дії. Можливість притягнення експерта до різних видів відповідальності зумовлена також тим, що невиконання чи неналежне виконання ним своїх професійних обов'язків не завжди є умисним і свідомим, а зумовлене суб'єктивними чи об'єктивними факторами. Тому водночас із кримінальною (найсуворішою) відповідальністю щодо експерта передбачена процесуальна, дисциплінарна й інші менш суворі види відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року – 4038-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. – 4651-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Інструкція, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 р. – 53/5 З [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
4. Жигалов Н.Ю. Ответственность в профессиональной деятельности судебного эксперта / Н.Ю. Жигалов, А.Н. Хоменко // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 343. – С. 128–130.
5. Зайцева Е.А. Уголовная ответственность в механизме правового регулирования судебно-экспертной деятельности / Е.А. Зайцева // Вектор науки ТГУ. – 2011. – № 4(7). – С. 29–32.
6. Кримінальний процесуальний кодекс. Науково-практичний коментар / [С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко]. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. – 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Злочини проти правосуддя : [навчальний посібник] / за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 155 с.
9. Харченко Д.А. Судебная экспертиза в российском уголовном судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.А. Харченко. – Иркутск, 2006. – 213 с.
10. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г.Н. Ветрова. – М. : Наука, 1987. – 112 с.
11. Громов Н.А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России / Н.А. Громов, С.А. Полуин. – М. : Городец, 1998. – 152 с.
12. Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П.С. Элькинд. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 142 с.
13. Глазунова И.В. Теоретические и правовые аспекты участия эксперта в досудебном производстве по уголовным делам : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.В. Глазунова. – Люберцы, 2009. – 230 с.
14. Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. – 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
15. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. – 86/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0882-05>.
16. Буряк Л.С. Особливості відповідальності експерта в цивільному процесі України / Л.С. Буряк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Випуск 3. – Том 1. – С. 132–135.
17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. – 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.